

Nove knjige

**Zlatko Dukić, Tri haška druga (roman),
"Kujundžić" Lukavac, 2002.**

Nakon desetak objavljenih romana, više dramskih tekstova (o kojima se, nažalost, malo zna), te plodnog publicističko-novinarskog rada, ovaj poznati tuzlanski novinar i pisac sa romanom "Tri haška druga" čini novi stvaralački iskorak. Kao i "ostatak" Dukićeve proze, i ovaj rukopis spada u kategoriju takozvane "savremene književnosti", koja po definiciji "nastaje u istom vremenu u kojem žive oni koji je stvaraju i oni koji je čitaju".

Ispisujući "Tri haška druga", Dukić nije samo parafrazirao naslov poznatog Remarkovog romana "Tri ratna druga", već je na određen način slijedio i Remarkov stvaralački model i stvaralački postupak. Ispoljio je veliku spretnost u komponovanju romana, srećno je izabrao tematiku koja jest tipično naša – bosanska, ali i univerzalna, uvijek aktualna: besmisao rata, nacionalizam, koncentracioni logori, ratni zločini...

I u ovom romanu Dukić ostaje dosljedan svom umjetničkom, ljudskom, hajde da kažemo i novinarskom opredjeljenju. Njegova proza je direktan odgovor, odnosno reakcija na aktuelne događaje, na vrijeme koje pisac živi "ovdje i sada" – zajedno s nama, koje živimo mi sa njim. I kada zadire u prošlost, kad se udaljava od sadašnjih, da kažemo aktuelnih zbivanja ka nekom prošlom vremenu, čini to da bi lakše odgovorio na ono što ga neposredno muči, što vidi pred svojim očima i tu oko sebe. Neko bi rekao – poseže za prošlošću samo onoliko koliko mu to treba da objasni sadašnjost koju, zahvaljujući svom talentu, transponuje u svoju umjetničku viz-

iju – jasnu, nedvosmisleni, preciznu. Na svoj način "upreda" historijsko-dokumentarne činjenice (najčešće sadašnje i nama prepoznatljive) u književno-umjetničke metafore i slike, koje izvanredno funkcionišu u arhitekturi romana: ili kao simboli (npr. igra mačke i miša pred jednom sarajevskom zgradom u predvečerje rata), ili kao opisi duhovnog stanja čitave jedne generacije ili kao ljubavna avantura nekog od glavnih junaka romana ili kao groteska čitavog jednog sistema "Poslije Tite sto titića").

Ko je na dobitku, a ko na gubitku u ovakvom književno-umjetničkom postupku: historija ili književnost, dokumentarno ili umjetničko, novinar ili književnik? Nakon pažljivijeg iščitavanja ove proze, odgovor je jasan: na dobitku su i jedni i drugi.

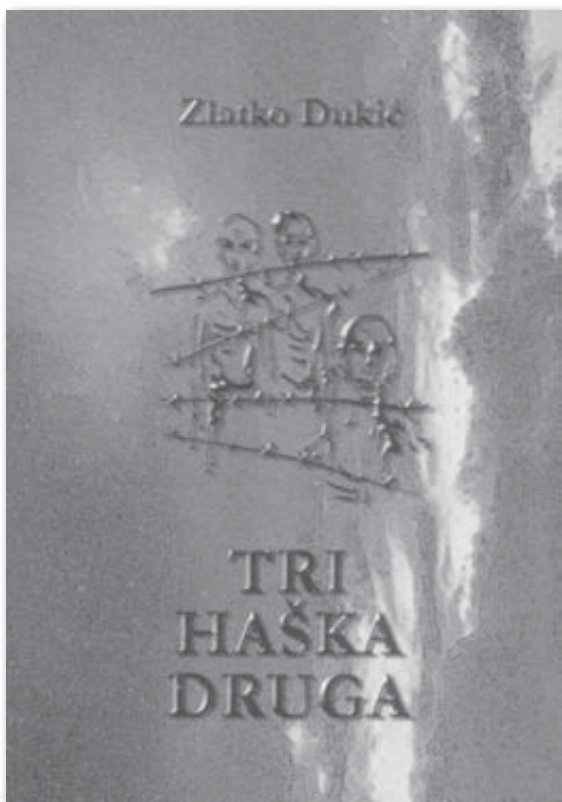
Čitalac najviše.

Tema romana je, zapravo, sudbina jedne nesretne "prelomljene" generacije koja se rađala onda kada su "ko fol" dali "fabrike radnicima, zemlju seljacima", negdje sredinom prošlog stoljeća, o generaciji koja je rasla sa šarenim iluzijama samoupravnog socijalizma i zrele faze bratstva i jedinstva, koja je na pragu svoje zrelosti (izlazeći iz mladosti u prvu zrelost) doživjela gubitak "Velikog sina", koja se suočila sa nekom drugom stvarnošću i osjetila prve sumnje ("da nije baš sve kako su nas učili"), koja je doživjela prva razočarenja i preživjela sve posljedice rušenja zajedničke domovine kao i sve ostale lomove koji su po Bosni bili mnogo teži i pogibeljniji nego po ostalim dijelovima te izgubljene i "herlavo" nasadene države.

Upravo zbog tih trauma i mnogih zajedničkih pitanja koja muče ovu, konkretno našu generaciju, ovu, konkret-

no našu Bosnu – mi Dukića možemo nazvati piscem naše generacije, to jest generacije rođene pedesetih, prelomljene generacije na dva jednaka dijela, koja se našla u tjesnacu - “ni tam ni vam”. Rušenje ideala i “spaljivanje iluzija”, raskidanje prijateljstava i drugarstava, prelazak iz jednog u drugi sistem mišljenja, ali i življenja i napokon ratna katastrofa... Premnogog historije u tako malo godina.

I u ovom romanu Dukić je primijenio takozvani filmski postupak: paralelne radnje, ispreturane slike, izlomljeni tokovi događaja. Radnja romana odvija se na tri mjesta: u Tuzli, Sarajevu i Hagu, samo djelimično na Romaniji i Mostaru. Na samom početku pisac nas uvodi u “sobu za dnevni boravak” Haškog suda za ratne zločine i upoznaje sa tri “bivša” druga, koji su za vrijeme rata u Bosni Hercegovini jedan drugome “slali metke kroz cijev”. U istom ambijentu i sa istim protagonistima odigrava se i završna scena romana. Između prologa i epiloga ispisana su tri jednaka poglavlja, naslovljena imenima trojice haških drugova: Abida, Bože i Relje. Iako svaki od njih ima svoju priču, ti su likovi u stalnoj interakciji, oni “pretrčavaju” iz jednog u drugo poglavlje, međusobno se dodiruju i dopunjuju, oni se međusobno “traže”. Odlikuju ih mnoge zajedničke osobine i povezuju mnoge uspomene koje su ponijeli iz svog rodnog grada. Premda svaki od njih predstavlja zasebnu individualnost, teško je odrediti ko je “glavni junak ove knjige”. Od početka do kraja romana u igri je “triling” - nerazdvojan, sudbinski

povezan, čak i onda kad se njegovi protagonisti nađu na suprotnim neprijateljskim stranama.

Tražeci književni i umjetnički odgovor na pitanja “evo, ovakve sadašnjosti” i “eno onakve prošlosti”, autor je uspio stvoriti univerzalne tipove s kojima se svakodnevno susrećemo, dodirujemo, komuniciramo, ne samo fizički, već i putem medija, u svakodnevnim razgovorima, u životu, u politici, u svojoj svijesti, u košmarnim snovima. Na vrlo zanimljiv način ispričao nam je priču o genezi ljudske svijesti, transformacijama i promjenama na i u čovjeku: od mladalačke idile, nerazdvojnog drugarstva i zajedništva do usvajanja suprotstavljenih ideja, zahlađivanja međusobnih odnosa i konačnog odlaska “svaki svome jatu” - uz “pucanje i pjevanje”.

Dok u romanu "Zna li ovo maršal" na svakom dodiru glavnih likova sijevaju varnice i lomljava, u romanu "Tri haška druga" ti su dodiri puno suptilniji, mekši. Nema lomljave, nema praska, samo se osjeti ili čuje neka potmula tutnjava, uz privid normalnog života i mira... Pa i susreti u predsooblju Haga nisu dramatični, već onako... Taj čudni mir nije uspio pokvariti ni Relja, koji je s početka "grmio i mlatarao rukama" da bi na poslijetku kad je i Veliki Vožd dolijao, i sam spustio durbin i podvio rep.

Zašto su ovo tipovi?

Kao da smo o njima čitali u novinama, kao da smo o njima slušali neke uzbudljive iskaze, neka svjedočenja, kao da smo ih susretali u svom komšiluku. U njihovom životopisu možemo naći na hiljade sličnih ili istih sudbina, sličnih ili istih imena, sličnih ili istih karaktera. To su, dakle, tipovi koji su sublimirali razne osobine, naravi, navike i porijeklo bezbroj likova iz našeg okruženja.

Analizirajući tipove iz Dukićevog "trilinga", naslućujemo sile koje su rastjerale djecu ove zemlje (od tri vjere i tri nacije) na tri suprotstavljene strane i vidimo kako su se normalni, pametni i zreli ljudi opredjeljivali za neke sumnjive ideje, kako su raskidali sa prošlošću, sa prijateljima, sa komšijama, sa starim ljubavima – kako su se "prestrojavali". U pokušaju da proniknemo u te bolne i složene procese (kroz koje smo na različite načine i sami prošli), odjednom imamo posla sa dva-tri abida, dva-tri bože, dva-tri relje – sve na jednom mjestu, sve u jednom te istom insanu, da ne kažemo pakovanju. Doduše u različito historijsko vrijeme. Mi ih dobro razumijemo, samo ne znamo koji je od njih pravi, autentičan - onaj otprije, onaj

jučerašnji ili sadašnji, koji se od njih pretvarao, a koji glumio sebe.

Ostaje nam da nagađamo jesu li u transformaciji naših "golubova prevrtača", Abida, Bože i Relje, presudan utjecaj imali vanjski faktori (društveni faktori, historijsko vrijeme) ili neka njihova unutrašnja energija, naslijeđeni kod ili sudbina. Historijski raskoli na ovom našem "brdovitom Balkanu" uvijek su proizvodili viškove ljudske tragedije, najčešće sa "odloženim dejstvom".

Iako same posebi predstavljaju određene simbole (čuveni bosnskohercegovački tronožac npr.) početne i završne slike romana pred Tribunalom u Hagu, nisu metafore neke "simetrije u krivici", već umjetnički izraz naše nevesele stvarnosti. Za razliku od Bože (koji je dospio u Hag kao zapovjednik koncentracionog logora i ubica prve žene koju je imao u životu) i Relje (kao čudovišta i monstuma koji trguje ljudskim organima), Abid je pred Sud u Hagu došao dobrovoljno kako bi se odbranio od optužbi za krivicu koja je posljedica nesmotrenosti, manjka opreza i viška povjerenja prema ljudima. Pisac je, dakle, ovdje bio jasan: ni podjednake krivice, ni podjednake kazne.

U romanu se prelama sudbina rata bez pobjednika, sudbina Bosne i njezinih naroda, a krivica – ko zna.

Ostavljajući Abida "pod infarktom i pod aparatima" s krivicom, a bez krivice u završnoj slici romana, onaj ko želi može prepoznati Bosnu poslije Dejtona. Efektna pozajmica završne scene našeg do sada najboljeg filma "Ničija zemlja" Danisa Tanovića, slučajna ili namjerna – nije bitno. Bitno je da je umjetnički snažna i, nažalost, istinita.

Ničija zemlja pod aparatima.

Pisac nam ostavlja samo nadu – da će se Abid, naposljetku, ipak nekako izvući.

I u ovom romanu prepoznamo Dukićev jednostavan novinarski jezik i stil (što je na neki način odlika i Remarkovog stvaralačkog postupka), ali puno izoštreniji i prefinjeniji u odnosu na njegovu dosadašnju prozu. Njegova rečenica, do kraja jasna i precizna, teče kao rijeka, koja s vremena na vrijeme nailazi na određene kaskade i karakteristične lomove u kazivanju, koji Dukićev stil čine prepoznatljivim. Te kaskade ili nagli prelomi toka misli, toka radnje dešavaju se po nekom unutrašnjem ritmu koji postaje odlika Dukićeve proze, ta je stilska osobina posebno došla do izražaja u Dukićevom romanu "Zna li ovo Maršal". U tom romanu pomenuti skokovi, ili vodskoci su učestaliji, ritam je ubrzaniji u odnosu na roman "Tri haška druga". U nekim dijelovima radnja romana teče dosta tromo i samo na momente dobija određeno unutrašnje ubrzanje, što će čitalac prepoznati ili osjetiti po učestalosti stilskih lomova, odnosno poznatih Dukićevih kaskada.

Navodimo samo jedan u nizu primjera s početka romana:

"Ima li to negdje zapisano, unaprijed određeno, a nepoznato i nedodirljivo

– onaj čun, inače, nastavlja plovidbu po jezeru –

u rubrici 'Ovo i ovo će ti se desiti tad i tad?' Ima li to neka nadnaravna, nepoznata, a pouzdano, sto posto postojeća i svemoćna sila, iznad nas i jača od svih nas skupa, koja..."

Iako ponegdje izbije novinarski, pa i grubi komentatorski stil ili leksika (fajl, obligatno, gabarit, dalji razvoj događaja),

u ovoj prozi zapažamo i potpuno nove kovanice ili sintagme koje izvanredno osvježavaju Dukićev književni izraz (ufursatio se, batal-naum, pušački boks, poznodnevno, ruralisali se, omirisali predvorje sazrijevanja, partijski dželat, jeka rata itd.)

Dukić nam je, dakle, podario još jedno čitljivo, lahko prohodno štivo koje nosi snažnu poruku, napravio je vrlo uspio književni dokument vremena, historijske događaje prikazao je na svoj, neko reče dukićevski način, istinije i zrelije od suhoparne historije. I ovaj roman kao i još neka Dukićeva ranija uspjela književna ostvarenja, svjedoci su ovog vremena za neko buduće, nadamo se ljepše i bolje vrijeme, vrijeme pametnijih i zrelijih ljudi i boljih od naše generacije i nas samih.

S vjerom u to dolazeće vrijeme, pisac je i ispisao ovu prozu.

To je, zapravo, više od preporuke za izdavanje i štampanje ovoga romana.

*Omer Hamzić (izvod iz Recenzije:
Roman o jednoj "prelomljenoj
generaciji")*

Dr. Husnija Kamberović, Husein-kapetan Gradašćević (1802.–1834.), biografija, Uz 200 godina rođenja, Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Gradačac, 2002.

O Husein-kapetanu Gradašćeviću, njegovom značaju i ulozi u historiji Bosne i Hercegovine, te posebno Pokretu za autonomiju Bosne, pisali su mnogi historičari, orijentalisti i književnici. Njegovim životom i ulogom su bili inspirisani mnogi umjetnici koji su po onome što je govorio i radio stvarali svoja djela. Iako interesovanje za Husein-kapetana Gradašćevića nikada od njegove pre-rane smrti nije prestajalo, ipak je bilo

perioda kada se o ovoj личности i njegovoj ulozi u Pokretu za autonomiju Bosne tokom 1831. i 1832. godine nedovoljno, a nerijetko i nedobronamjerno pisalo. Međutim, ta nepravda se, donekle, ispravila pisanjem studija, radova i književno-umjetničkih djela u posljednjoj deceniji 20. i prvim godinama 21. stoljeća. U tom periodu je objavljeno više znanstvenih radova i umjetničkih djela koja s pravom govore o gradačaćkom kapetanu i vođi Pokreta za autonomiju Bosne, kao jednoj izuzetnoj ličnosti svoga vremena. Ono što je napisano o Husein-kapetanu Hgradašćeviću nije bilo samo ponavljanje ranije poznatih podataka iz njegove biografije i kao vođe pokreta, nego i donošenje potpuno novih činjenica na osnovu izvorne arhivske građe, koja je upotpunila dosadašnja saznanja o jednoj od najznačajnijih ličnosti povijesti Bosne i Hercegovine.

Upravo na osnovu tih novih studija i članaka koji su bili razasuti u mnogim časopisima koje je dr. Husnija Kamberović sakupio na jednom mjestu, i uz korektno navođenje, napisao je biografsku monografiju o Husein-kapetanu Gradašćeviću, a povodom jubilarne dvjestote godišnjice rođenja. Cio tekst, posvećen Husein-kapetanovoj ličnosti prati vrijeme od njegovog rođenja u Gradačcu do prerane smrti u Istanbulu, gdje mu se i danas nalazi mezar. U uvodnom dijelu dr. Kamberović ističe: "Njegova ličnost, rad, duboko se usadila u duše širokih slojeva naroda. On je postao simbol junaštva, požrtvovanja, njegovim se imenom narod oduševio, ustalasao, krenuo u nejednaku i tešku borbu za stara prava i privilegije Bosne. Husein se borio za samostalnost i nezavisnost Bosne." Također, u ovoj monografiji autor piše i o drugim ličnostima koje su bile u bližim rodbinskim, prijateljskim i drugim vezama, kao i najbližim Husein-kapetanovim saradnicima u vrijeme Pokreta. Sve te interesantne podatke donosi tematski i hronološki pregledno, stručno i za čitaoca lahkim stilom pisanja.

Dr. Enes Pelidija (izvod iz recenzije)

Osman Hadžić, Osnovna škola "Klokotnica", sedamdeset godina rada (1932.-2002.), Izdavačko-grafička kuća "Planjaks", Tešanj, 2002.

Svako može da ima svoje gledanje na prošlost i sadašnjost. Međutim, historičari imaju poseban način na koji obrađuju prošle događaje. Takav je slučaj i sa knjigom "Osnovna škola "Klokotnica", sedamdeset godina rada (1932.-2002.)", u kojoj autor na stručan način, obogaćen iskustvom i svojim istraživačko-historijskim radom, obogaćuje knjigu i prikazuje rad Osnovne škole "Klokotnica". Posma-

trano sa naučnog aspekta, ako uzmemo u obzir naziv knjige, rukopis bi trebalo da predstavlja samo hronološki slijed razvoja događaja u gore navedenoj školi, ali u samom pristupu rukopisu može se primijetiti da je ova knjiga obogaćena (i drugim) pojedinostima i činjenicama do kojih je autor došao u svom dugogodišnjem istraživačkom radu. Naime, na samom početku knjige nailazimo na poglavlja o razvoju pisma i školstva u Bosni i Hercegovini, što na neki način predstavlja uvod u glavni dio knjige. U drugom dijelu autor hronološki obrađuje skup podataka o razvoju Osnovne škole "Klokotnica", podatke o njenom radu i rukovodnom osoblju, učenicima, te aktuelnostima koje su se dešavale od formiranja škole, pa sve do danas.

Za knjigu se slobodno može reći da posjeduje izvanredan općedruštveni, kulturološki i arhivski značaj, te da je

autor pružio mnogo više nego što se očekivalo od ove knjige...

Hasan Ibrišević (Izvod iz recenzije)

Isnam Taljić, Put iz Mekke (roman) El-kalem, Sarajevo., 2001.

(Bošnjake treba čitati s desna ulijevo, inače, pred nama je samo njihov lik odražen u ogledalu)

Površan čitatelj romana PUT IZ MEKKE Isnama Taljića, neće dobiti puno. Prije će se dogoditi da dobije malo ili ništa. Da osjeti dosadu i donese krive zaključke o štivu. A nerijetko, površni jesmo. I skloni, da odložimo i odbacimo prije, nego li da se unesemo i ljudski uznastojimo razumjeti.

Naime, riječ je o romanesknoj proznoj strukturi koja je pažljivo i precizno mišljena, a lagodno i opušteno, skoro lepršavim stilom realizirana, kako to i treba biti kad je jasna misao iza čela, nesumnjiv, odavno izgrađen i potvrđen talenat i uistinu značajno spisateljsko iskustvo autora. Ustvari, puno prije nego što sam upoznao Isnama Taljića, znao sam: kad u ruku uzme pero, trag koji ostaje na papiru čista je literatura.

Dakle, nije riječ o tome, da je tekst i kontekst pažljivo kodiran, čime se autori manje snage vole baviti i poigravati, nego da je racionalno i umješno zapisan, kako već nalaže sinkretični karakter autorskog obasjanja zamišlju o književnom djelu. Baš onako, kako samo i mogu nastati uistinu neupitna, vrijedna literarna ostvarenja.

U neophodnoj mjeri, kreativno se igrajući mogućnošću ironičnociničnog uklona, posebice prema sebi i svojoj ulozi hadžije i spisatelja, Taljić intrigantno i sistematski onespokojava površnog

čitatelja koji će početi da se zadržava na pojedinostima nastojeći da ovlaštanim promatranjem konačno uspostavi odnos, ovlada kontekstom i donese zaključak o predmetu koji mu stalno izmiče.

U današnjem svijetu koji je posebice protiv knjige jer opstaje kao: te-ve globalna slika, lična e-mail adresa, internet mreža i mobilna telefonija - manje-više prenapregnuti, neprekidno reagiramo s površine. Površno čitamo, pa smo nerijetko, čak i suprotstavljeni književnoj umjetnosti kao takvoj prije svega zato, jer smo nespremni da učinimo neophodan napor kojim bismo je dosegli. Umorni smo i umoreni agresivnošću medija i požutjelih novinskih tekstova. Publicističkim ponudama najrazličitijih istina iako je Istina jedna. Esejističkom razuđenošću tekstova i pametovanjem autora. Memoarskom literaturom koja bi trebala ispraviti razne krive drine. I td.

Tako se može dogoditi, da u površnom odnosu i konkretnom slučaju čitatelj pomisli, da je jezik ovoga pisca arhaičan umjesto iznimno bogat. Da mu je stil folkloristički podešen umjesto filigranski izgrađen, minuciozan i istančan. Da su priče izlizane umjesto tesawwufski i sufijski produbljene, pa time literarno obogaćene i duhovno zasnovane na pravom mjestu. Ni na kakav način nije riječ o folklorističkoj, već o suvremenoj prozi koja ima sve izgleda da se postvari kao moderna, ako termin moderna razumijevamo: na dugo vrijeme, ili trajnovrijedna i interesantna.

Autorska odgovornost Isnama Taljića navodi, da u svome djelu ponudi i ključ ili nagovještaj koji će razriješiti enigmu s njegovim imenom i tako stati na prag ispred otvorenog prostora - projekta i strukture romana PUT IZ MEKKE. On je

Ćiljat Mansi! Pazite: ne Mansi Ćiljat, već Ćiljat Mansi, jer se bošnjačko prezime i ime mora prvo čitati s desna ulijevo! Tek potom, može izgledati i onako kako je napisano: s lijeva udesno!

U suštini, u mojoj skromnoj optici, cijela prozna struktura iliti roman: PUT IZ MEKKE, uključujući i naslov, nasuprot onome Muhammeda Asada: PUT U MEKKU, zasnovana je na prethodno uočenom, pa zato blistavo zrcali bošnjačku poziciju i tragiku opstajanja do nivoa u kojem je najlakše određujemo kao usud. Nema sumnje: Duh Objave, oplodio je ugrušak krvi na Balkanu došavši iz Mekke u Bosnu! Ne radi se, dakle, ni o kakvoj spisateljskoj omaglici ili tek: nakšibendijskoj tesawwufskoj - sufijskoj interpretaciji. Radi se o tome, da se Bošnjake mora čitati s obje strane: prvo s desna ulijevo, a potom i s lijeva udesno, obavezno. U suštini, stvar je apsolutno ista (jer je tačna!) neovisno o tome radi li se o K. und K. pisaru, invalidu Rasimu Zildži, jer on odlično zna šta znači povik: DIE BOSNIAKEN KOMMEN! - u Beču, kao i da se u Beč dolazi s Istoka. Isto je i ako je riječ o Hamdan-begu (trobegu!) Beharu; Hasan-babi Kaimiji; skeledžiji, ćumurdžiji i hadžiji Mehi Kuršumu, ili spisatelju Isnamu Taljiću. I td.

Ni na čas, ne bi trebalo smetnuti s uma naslov romana: PUT IZ MEKKE. Potom, riječ PUT, neovisno o blizini prijedloga: IZ (MEKKE) - ni na trenutak ne bismo smjeli razumijevati u značenju: POVRATAK! Nikako! Odista, radi se o svojevrsnom bošnjačkom kontinuitetu PUTA IZ MEKKE! Čini se, da sam nakratko, bio sam sebi smislio upravo takvu zamku! Taljić, a i njegov Meho Kuršum i druge hadžije s Diviča i iz Zvornika, otišli su na hadždž i jelte: vraćaju se iz Mekke! Ne! Bošnjaci i kad idu na hadždž, još uvijek uistinu, samo: dol-

aze iz Mekke! Dolaze, jer taj proces nije dovršen u istoj mjeri u kojoj Bošnjaci nisu artikulirali svoju poziciju u Bosni! Sve druge priče u ovoj knjizi Isnama Taljića, upravo su samo argumentacija za tu priču.

Čak i usporedba s PUTOM U MEKKU Muhammeda Asada, koji u Mekku ide kao musliman koji živi u Arabiji (ima kuću u Medini!) zajedno sa Zejdom i drugim beduinima kao sa svojom braćom, da bi sa njima i ostao u ovakvoj interpretaciji ide nam na ruku. Bošnjaci iz Bosne putuju u Mekku da bi ispunivši peti islamski šart - postali muslimani - koji iz Mekke dolaze u Bosnu! Nije komplicirano, mada se takvim može učiniti. Naime, Čiljat Mansi putuje u Mekku da bi u Bosnu mogao doći i u njoj biti musliman: Isnam Taljić! Muhammed Asad putujući Arabijom intenzivno razmišlja i piše o povijesti islama i Arapa koji su u islamu našli potpuno duhovno i civilizacijsko dovršavanje svoje pojave... Čiljat Mansi sve vrijeme piše o Drini, Zvorniku, Diviču i Bosni kao graničnom ljudskom i bošnjačkom iskušenju islamskog znaka.

Čiljat Mansi - Bošnjak, spisatelj, ne mogući dočekati da se sa hadžijama polagahno i s uživanjem u putovanju s hadždža vrati u Bosnu - gajbom, kao njegov lik, skeledžija, ćumurdžija i hadžija Meho Kuršum dolazi u Bosnu samo u jednoj tamnoj noći punoj fujukanja, da bi se na njega čistog i nedužnog sasvim - sručila sva nemilost, tako dobro nam znanog usuda palanačkog duha bošnjačke kasabe. No, on je svjaestan iskušenja. Dugo se mora dolaziti iz Mekke. Posebice u dobrom nijetu mora se istrajati i svemu osaburiti. Istrajavanje dobija smisao suštine. Trpnja oblik puta.

Isnam Taljić i predobro zna da je svako ljudsko mišljenje i prisustvo vremenski uslovljeno, pa i u istoj mjeri realno i

relativno, tačno i pogrešno. Zato ga se mora suprotstavljati i zanavljati. Interpretirati i literarno oblikovati do nivoa na kojem funkcionira kao umjetnička istina. Eh, a to je igra koju Taljić posebno dobro igra. Postoje događaji i od prije trisotine godina koji do nas nisu došli! Do mnogih još nije došao strašni, netom zaustavljeni a drugim sredstvima nastavljeni rat u Bosni! U tome je sadržan uzrok i smisao ponavljanja tragedije. No, ovdje je bitno: Isnam Taljić kao spisatelj ovladao je vremenom kao ljudskom kategorijom do nivoa koji mu omogućava literarno i estetski oslobođenu zamisao.

Tako, bez šuhve, usudit ćemo se i reći: ova knjiga ima dubok, islamski promišljen smisao ibadeta i džihada lišen svake, a posebice ideološke banalizacije tog određenja, jer širi prostor islamskom duhu, otvara tamne hodnike neznanja, zabluda i straha Njegovom Svjetlu koje štedro obasjava nas. Pogledajte molim vas, sila koja nije Bogu mila može postrjeljati i bagerima zatrpiti tijela desetine hiljada Bošnjaka iz Srebrenice, Bratunca, Vlasenice, Zvornika, ali Svjetlu koje ova knjiga baca na taj zločin, ne može ništa do Sudnjega dana! Jer, konačno i treba, i cilj je da se vidi: kako duboko zasušnjeni su i Bosna i Bošnjaci - što bi rekao dr. Smail Balić.

U raskolu između hrišćana i kršćana koji se u Bosni preko bošnjačkih leđa i života pogađaju o svojim interesima na bosanskom tlu, nemilosrdno, kao da tuku jedni druge, ukupnom snagom udaraju Bošnjake u pleksus i donji trbuh. Kad Bošnjake ne bi bilo, preko Bosne bi pukla granica između Istoka i Zapada, kao rasjed između katoličkog i pravoslavnog svijeta. Izvjesno i linija razgraničenja s iskopanim rovovima na obje strane. Jer, na-

kon poznatog govora pape Urbana II u Klermontu, novembra 1095. godine, kojim je pozvao kršćane u rat protiv nevjernika koji drže Svetu Zemlju, Zapad je križarski krenuo u Jeruzalem da oslobodi Kristov grob. To s jedne strane, a preko Drine se oduvijek dolazilo u Bosnu isto: kao na Istok, u krstaški pohod. Tako je, što bi rekao Leopold Weis, alias Muhammed Asad, proklamovana strašna povelja zapadne civilizacije koja nije derogirana do danas.

Ustvari, u prostoru bosansko hercegovačke, ali i književnosti i kulture Bošnjaka uopće, knjiga Isnama Taljića PUT IZ MEKKE prvorazredno je svjedočenje o Bosni i Bošnjaku, što je isto kao kad bismo rekli da je riječ o sažimanju svekolikog bosanskog i Bošnjačkog iskustva u optici darovitog i veoma obrazovanog čovjeka kakav Čiljat Mansi uistinu jeste.

Osim svega, kad nam je Allah dž. š. svi-ma svjedok, može li ljudsko prisustvo i pregnuće imati veći smisao za dolazeće oči od svjedočenja o sebi i svome vremenu?! Stvar je utoliko značajnija što Taljić vjeruje svome razumu i što se pametno obraća razumu drugih ljudi. To vidimo, kao iznimno islamski i nadasve humanistički čin, posebice kad je u pitanju Bosna i bosansko-hercegovački prostor i populat.

Potom, ova knjiga, obraća se i onima čija su srca u zabludi, jer ima svoje blistavo, parabolički ostvareno alegorijsko značenje, pozadinu, osnovu i dosege kojima je i ispisana cijela priča, iliti: roman, a čijoj se ljepoti i snazi čitatelj i ne želi odu-prijeti.

Zatim: Isnam Taljić je znalac naših nara-vi i mentaliteta i raspolaže nevjerovatnim bogatstvom spoznaja i asocijacija u jezi-ku i frazi sačuvanih refleksija, filigranski doumljenih duhovnih bljeskova i proplam-saja. Sve na šta nailazimo u Taljićevom

tekstu čisti je duhovni i iskustveni sjaj čovjekovoga opstajanja i intelektualnog pregnuća da se svoj trenutak shvati i zah-vati jer, drugo već se zna.

U poziciji pripovjedača Taljić je intelektu-alno domišljen i opor kao život koji njegovi likovi žive. Njegov glas je ravan i neprikos-noven i sve glasove svojih likova sadržava, sve njihove naravi, poznate i skrivene misli i naume, on je sinteza koja emanira iz sve-ga zasnivajući moćnu pripovjedačku ravan i na njoj reljef pripovjedne strukture svo-ga romana u kojem sve uspostavljeno tako dobro funkcioniра.

Lijep broj, dvadesetak i više godina čitam to što Isnam Taljić piše: Progonjenik i Bo-gorodica, Noć bez zore, Drvored srebrenih nevjesti, Čovjek koji popravljа vrijeme, Se-zonac, Nema nama života bez Bosne, Sre-berenica, uključujući i neke tekstove mimo knjiga i antologija, kao rukopis Jabuka iz Drine, no, sada prvi put, uistinu, sve vri-jeme čitanja čujem glas Isnama Taljića kako izgovara tekst ove svoje knjige. To mi se ra-nije nije događalo. Sada mi u sluhu zvone njegove riječi: Petak je najljepši dan u kome sunce svane; Drina voda skapavan-je mutno; Dobra vakta ko obraza nejma; Imao pa nejmao; Mliti kahvu i sebi u bra-du gundati: Neće ovako do vijeka ostati; Nejma ispijanja kahve bez eglena; Findžan po findžan i počе kapat para na paru! Evo mi ti! Puna šaka brade! Mašallah!; Dođe vr-ijeme da se i ovome dohaka; Eh, što je in-sansko pamćenje!; Kolo je ljuljnulo. Sa-sule harmonike. Udarila ćemaneta. Pis-kale zurle; Sva slava i hvala pripada Alla-hu; Zlato šta je, šta je džan, šta su biser i merdžan..., Turska je samo bošnjačka navi-ka. Nesvjesna umišljenost o drugoj majci; Pod kućom mi šeftelija, a viš kućom zelen bor. Eto odakle smo; Jah! Što ti je život...; Momak se opet spodbu desnom petom o stražnjicu. Za njim nagari hrpa dječurlije.

Za njima i Hamdo Buljec i kahvedžija Heljo; Meho Kuršum osvanu na Diviču. Kako uđe i prokašlja se, tako se Arif ukoči; Kud će hrđa pa na svoju majku!; Allahu dragi, džin! - sinu starom muderrisu; Narod će poći za šejhom. I bit će zadnja prilika da se Bošnjak opameti. Ili će ga nestat na dunjaluku. Znatno prije smaka ovoga svijeta; Da vas dragi Allah nagradi! i td. - traje magija bosanske riječi i bošnjačke misli u Taljićevom tekstu - i moja radost zbog nje.

Jah! Što ti je insan! Pisac koji stvara djelo! To je i skoro pa zanimljivije od samoga djela! Gdje opstaju sve te riječi sa svojim smislom i značenjem? Kako to pisac opstaje u njima raspoređen? Kako ih se sjeti u pravom času, pa ih odloži na pravo mjesto u nizu? Jedrina, odsrkljaj, trobeg, purenje kahve, kapak na šišu, uvardati, mlivenje, mahana, kahvehana, obarahija, odvrlja u mislima, pričač, nakurjačiti, strahoba, nehora, hampa, neumnost, dunjaluk, ahar, sjajtenje, lahgodno, halka, sjajtilo, sojsuz, sertluk, tersluk, nazgoda, rezil, belaj, polampiri, fukara, ćumur, gajb..., stalno čujem Isnamov glas. Pa poželjeh da mu kažem: Aferim!

27. Ševval, 1422. b. g.

11. 01. 2002.

Atif Kujundžić

**Zilhad Ključanin, Panorama pobožne
bošnjačke poezije 20. stoljeća, Behram-
begova medresa Tuzla, Biblioteka:
Kapija, 2000.**

*(Ili: jedna od osnovnih bošnjačkih knjiga iz
koje su nam mnoge knjige tek izvedene)*

Promocije su neke vrste mitski trenuci u kojima sebi, kao pravo, uzimamo nešto od vrhunaravne moći, pa knjizi i njezinom autoru, pjesmama koje su nastale davnoprije knjige, u datom času kažemo:

eto, postojite i možete ići među ljude, u svijet!

Ovakav prigodničarski gest, i ništa što je tek prigodno, ne izgleda dopustivo u ovom trenutku. I, nikako, u vezi s ovom knjigom.

Ne, jer puno je čiste, nepatvorene i neupitne vjere u čovjekovom i pjesnikovom obraćanju Svevišnjem Stvoritelju svega i Njegovoj svemoći. Puno iskrenosti i zanosa šiknulo je kao gejzir. Zagrcnulo se kao izvor Bune u Blagaju. Huči kao slap i teče snagom široke, mirne i moćne rijeke. Tok se pretvara u omamljujući kovitlac nade i vjere za sebe i ljude kao Božija stvorenja. Kao da se pjesnikova svekolika čulnost i čovječnost ostvaruju baš u toj visokoj tenziji sjedinjenja sa Bogom i svojom svrhovitošću u savršenstvu i svevidu Njegove svekolike jednoće.

Potom, puno je, najviše je neznanja i, odista, krhko je znanje... tako, nadobudnom stavu, prigovara skromnost.

Naime, ko zna koliko je dobro to što mislimo i činimo... Jer, nije valjda da smo mi prvi i da to nisu činili, mislili, ili izmislili? Ili, opet se šalimo sami sa sobom i umjesto da podržavamo i produžavamo, ne znamo šta činimo s Njegovom svemoćnom dobrotom i milosrđem, pa tek podražavamo? A, ne bismo to htjeli... To, nikako.

Međutim, je li nam dobra optika kojom umjesto u sebe gledamo iz sebe, pa se činimo mjerom nemjerljivog? Kad, umjesto spoznaje o svojoj majušnosti u Njegovoj jednoći, zidamo tlapnju o svojoj veličini? To je prostor u kojem naša sumnja ima mjesta i smisla.

Ustvari, isuviše je toga o čemu imamo izvratu i naopaku sliku.

Potom, mnogo je toga o čemu nemamo ni dobru slutnju, o čemu ne umijemo ni usniti san. Sa čim ne umijemo doći do mira čiste vjere, do sklada sa svime što nam je tako velikodušno darovano kao mogućnost da dosegnemo sebe i Njegovu milost. Ali, rekao bih, valja cijeniti trenutak u kojem pjesništvo najviši ideal i mit pretvara u spoznaju i estetski čin. Trenutak, u kome se čovjekova vjera u pjesmu izjednačava s vjerom u Stvoritelja svega i pomjera granicu vjerovanja do te daleke, do te najdalje i istodobno, do te bliske i u istoj mjeri najbliže svjetlosti i spoznaje, tj. instance koja mora sinuti i u nama, kao obasjane magistralnog puta. Kao ljepota vjere bez šuhve.

Kao izvorna moralna dosljednost i njezina jasnoća.

Svega toga ima puno u knjizi PANORAMA POBOŽNE BOŠNJAČKE POEZIJE XX STOLJEĆA i prava je sreća da je knjigu pravio čovjek i pjesnik koji je istinski znalac i poznavalac onoga što su napisali bošnjački pjesnici u svom najiskrenijem obraćanju Stvoritelju. Tako je dobijena dragocjena knjiga i dobra slika o nama. Jer, kakvi smo to mi, ako nismo takvi kakvi smo kad smo najiskreniji?

U knjizi, de facto, kao u stvarnosti. U iskrenosti, kao u stvarnoj i jednoj mogućnosti da pred Njegovim licem ličimo na sebe. I da to ostanemo: MI.

Slika koju zatječemo u ovoj knjizi kaže nam, ne da nismo odmakli, nego da mi, uopće uzevši, i nemamo kuda, bilo da je riječ o pukom pjesničkom naklapanju unutar izlizanih obrazaca tradicionalnih pjesničkih formi, ili predanom i odanom nastojanju da se grčim, iscjetkom i emancipacijom ukupnog senzibiliteta i intelektual-

nog potencijala, dakle: bića, postavi iole suvislo pitanje o sebi.

Nemamo kuda, ako ne vidimo da nam je On jedini izlaz.

Ova knjiga je tako i stvarnija slika o nama i našoj književnosti, makar što imamo, toliko, tih antologija. Ne zato što su antologije slabo napravljene, što su ostvarenja koja okupljaju slabo odabrana ili literarno i estetski iz nekih razloga inferiorna. Ne. Već zbog toga što je naše obraćanje Svevišnjem – naša jedina i stvarna mjera! To podrazumijeva svaka iskrenost.

Ali, iskrenost je tako neproduktivna i naivna u svijetu koji sobom tvorimo! Tome se rado i nadobudno smijemo, kao i drugim naivnostima.

I zamislite, to što kažem nije sarkazam! Zbog toga je ista stvar zastrašujuća i kao činjenica!

A ova knjiga nam to nudi na uvid, panoramski, dakle: nepretenciozno, nama samima mjereno, pa tako smjerno i odmjereno, mada nam je mjera, uopće uzevši, više nego upitna, jer su nam sve moguće neodmjerene drage.

Molim, ne zahaterite. Mislim i na sebe i na riječi koje ovdje i sada bilježim i izgovaram.

Naime, ako pošteno pogledamo u sebe i ovu knjigu, neizbježno nam se nameću i poređenja koja nas mogu rastužiti, jer ne govore dobro o nama, o našem odnosu prema Svemoćnom Stvoritelju svega. Ali, takva slika je stvarna i bolja od bilo kakve iluzije.

Pomalo, znajući kakav je čovjek, Bošnjak, Bosanac, pjesnik Zilhad Ključanin, mislim da nam je, nama samima i to htio reći. I, lično sam mu zahvalan, jer to nam govo-

ri i šta nam je činiti. Osim te spoznaje, velika svrha i imanentan smisao ove knjige je: buđenje svijesti. Ne u nekom banalnom ideološkom poimanju te kategorije. To, nikako. Radi se o tome da tamo, gdje ova knjiga i ne doseže, treba da se javi njezin odraz, kao refleks svijesti o Jedinom Stvoritelju dvega i nama kao svjedocima o Njegovoj svemoćnoj volji.

Zatim, ko kaže da Kur'an, kao Objava i Knjiga koja je u cjelokupnoj historiji čovječanstva izvršila neuporedivo veliki utjecaj, nema i najljepša svojstva najvećeg pjesničkog djela dostupnog čovjeku i da svekoliki beskraj čovjekove pjesničke čežnje, stremljenja i težnje istini, nije tek plod njegovog blistavog sjaja?

Pa to i sija kao biser u svakoj od pjesama u ovoj Panorami! A Zilhad Ključanin to zna.

U tom smislu i značenju islam je snivana mogućnost lične slobode u kojoj između Čovjeka i njegovoga Stvoritelja nema posrednika i u kojoj je taj odnos neuporedivo intiman i ličan. Na taj način i stvaran i metafizički nivo kur'anskih poruka svakom vjerniku prirodno i normalno je dostupan.

Tako pjesnik, nadahnut mogućnošću obraćanja Svevišnjem stupa u taj sveodnos svojstven samo djeci islama. Veličina ove knjige je u njezinom neponovljivom svjedočenju o tome.

Raduje ova knjiga.

Radovat će i više, ako u sljedećem izdanju u njoj bude dvostruko veći broj autora i ostvarenja, jer mislimo: doista ih ima. Naime, ovo nam je jedna od osnovnih knjiga i druge su nam knjige, manje više, tek iz nje izvedene i konkretno i u prenesenom značenju.

Ova knjiga je loza.

Druge knjige su: grozje.

Rođenjem pjesnika, Safvet-beg Bašagić (1870.–1934.) i Asmir Kujović (1973.–...), Panorama je natkrilila preko stotinu godina življenja i vjerovanja, a pjevanjem šezdeset pjesnika – i preko stotinu ostvarenja. I u tom smislu, ovo je dragocjena i potrebna knjiga za svaku bošnjačku kuću i pamet. Za dobar nijet bošnjačkog duha.

U istom značenju, lijepo je što je izdavač – institucija koju imenujemo: BEHRAM-BEGOVA MEDRESA TUZLA i što knjiga izgleda ovako lijepo.

Duboko zahvalan, čestitam svima koji su se ovom knjigom bavili, koji su uz nju stali, e da bi takva kakva jeste ugledala svjetlo dana i došla do brojnih bošnjačkih očiju, ruku i duša.

(Riječ na promociji, Hotel "Tuzla", Kongresna dvorana. 27. Zu-l-bidždže, 1421. b. 22. 03. 2001. godine)